

Sajnovics János, Hell Miksa és a „magyar őstörténet”

Sajnovics János születésének 250. évfordulójára

Kevés magyar tudományos alkotó nevét és munkásságát őrizte meg a késői utókor olyan kegyelettel, mint Sajnovics Jánosét: életét és a nyelvtudomány terén elért eredményeit számos cikk, tanulmány és féltucat monográfia ismerteti. Ám az utóbbi években napvilágot látott tanulmányok mutatnak rá arra, hogy az a kép, amelyet a korábbi évtizedek alakítottak ki Sajnovicsról és munkásságáról, közel sem teljes és jó néhány vonatkozásában vitatható [1, 2, 3]. Már itt megjegyzem, hogy ezek a problémák nem érintik Sajnovics legjelentősebb — voltaképpen egyetlen — tudományos munkájának, a „Demonstratio”-nak megítélését a korszerű nyelvtudomány történetében, mivel ezt a kérdést Lakó György megnyugtatóan és tárgyilagosan tisztázta [2, 4].

Ha eltekintünk is a régebbi Sajnovics-életrajzok időrendi és földrajzi tévedéseitől — amelyeket jórészt Csupor Zoltán Mihály, Holovics Flórián és Lakó György már helyre igazított [2, 5, 6] — tudósunk életútja és műve körül több lényeges kérdés még tisztázásra vár. Így pl. ma még kevéssé ismert (és méltányolt) Sajnovics csillagászati munkássága, holott — amint erre már Éder Zoltán is utalt [1] — asztronómusi pályafutása nem kis mértékben hozzájárulhatott későbbi zárkózottságához. Ugyancsak kevéssé megnyugtató a „Demonstratio” előzményének és fogadtatásának kérdése. Végül, de nem utolsósorban, behatóbb vizsgálatot érdemel Hell Miksa szerepe, közreműködése a Demonstratio megalkotásában.

Megítélésem szerint az évszázados távlat „optikai csalódása” már a 19. sz. kutatói előtt is eltorzította Hell Miksa és Sajnovics János érdemeit. Amíg a nevezetes, 1768—1770. évi lappföldi expedíció természettudományos eredményeit szinte kizárólag Hell érdemeként könyvelték el — Sajnovicsot jóformán csak jelentéktelen kiegészítővé csökkentve —, addig a magyar—lapp nyelvkutatást egyedül Sajnovics eredményeként tárgyalták [7, 8]. Ez annál is meglepőbb, mivel mindkettőjük levelei, nyomtatásban közölt tanulmányaik, valamint Sajnovics útinaplója meglehetősen hű, tárgyilagos képet ad az egyes munkálatokban való személyes közreműködésről.¹

Talán nem vétek a kötelező kegyelet ellen, ha Sajnovics János születésének 250. évfordulója alkalmából, éppen ezekkel a kérdésekkel kívánok foglalkozni. Ezt sugallja Sajnovics rendkívül puritán és becsületos egyénisége is.

¹ A Sajnovics-életrajzok többségéről megállapítható, hogy nemcsak az eredeti, latin nyelvű naplót nem használják fel, hanem még a részletes (és könnyen olvasható) nyomtatásban megjelent német fordítást — Littrow (11) alatti művében —, sőt többnyire a töredékes magyar szöveget sem dolgozzák fel. Ma már a latin szöveg fotóképiája is elérhető, az MTA gyűjteményében.

Sajnovics életútja

Bár Sajnovics életrajzát már többen megírták, a következőkben, a későbbi okfejtések érdekében, röviden vázolnunk kell életútját. Sajnovics Nepomuki János a Fejér megyei Tordason látta meg a napvilágot, 1733. május 12-én, szüleinek negyedik — legkisebb — gyermekeként [5a]. Mindössze 9 esztendő volt, amikor apját elveszítette, ugyanebben az esztendőben (1742) anyja a győri jezsuita gimnáziumba íratta. A hatosztályos gimnázium két utolsó évfolyamát már a budai jezsuiták jóhíru iskolájában végezte el.

Alighanem jezsuita nevelői hatásának tudhatjuk be, hogy 15 esztendő korában, miután lemondott bátyja, Mátyás javára a 20 000 holdas birtok reá eső örökrészéről, felvételét kérte a jezsuiták trencsényi újoncházába [8]. Az a tény, hogy örökségéről lemondott, megcáfolja azokat a feltevéseket, amelyek szerint anyagi vagy családi okok kényszerítették a szerzetesi pályára [4, 9].

Sajnovics levelei és naplója egyaránt arról tanúskodik, hogy némileg önállótlan, mások vezetését önként — és talán szívesen — fogadó jellem lehetett. Így könnyen beilleszkedett a jezsuiták igen szigorú, az egyéniség feladását követelő rendi szabályainak keretébe. Talán nem túlzunk, ha úgy véljük, hogy a gyermekkorától előbb jezsuita nevelők, majd a rendtársak közt élő Sajnovics a Jézustársaságot tekintette második családjának. Ezért is érinthette súlyosan — más, határozottabb egyéniségű társainál súlyosabban — a rend 1773. évi feloszlata: nemcsak erkölcsi és anyagi támaszát de életét irányító, biztonságot adó közösségét veszítette el.

Magasabb matematikai és csillagászati tanulmányait aránylag későn, 1762-ben kezdte meg Bécsben, a kiváló észlelő-csillagász Hell (Höll) Miksa Rudolf (1720—1792) mellett, mint segédcsillagász („bidellus astronomii”). Két év múlva, vélhetőleg Hell javaslatára, kinevezik a nagyszombati egyetem csillagvizsgálójának „socius praefectus”-ává — mai értelemben adjunktusává — Weiss Ferenc Xavér (1717—1785) igazgató mellé.

Mind a Hell szerkesztésében megjelenő bécsi Csillagászati Évkönyv² évi jelentései, mind a nagyszombati obszervatórium időszakos beszámolóí³ arról tanúskodnak, hogy Sajnovics ügyes és szorgalmas észlelő volt, de alighanem jobban vonzódott az elméleti munkához [10]. Elsősorban buzgalma és tehetsége játszhatott közre abban, hogy 1768 elején rendje őt jelölte ki Hell munkatársául és helyettesül az észak-norvégiai expedícióra. (1768 áprilisától 1770 augusztus közepéig.) A vardői utazás naplója és levelei alapján megállapíthatjuk, hogy Sajnovics Jánosnak felbecsülhetetlen érdemei vannak az expedíció sikerében és sokoldalú eredményeiben [7a, 11, 12]!

Hell olyan hatalmas programmal indult az északi utazásra, hogy egy-maga ennek töredékét sem végezhette volna el [13]. A sokféle tudományos megfigyelésnek mintegy harmada származhat Sajnovicstól, a Vénusz bolygó napkorong előtti áthaladásának észlelésében pedig mérései döntő jelentőségűek voltak [14].

Ilyen eredményes munkásság után Sajnovics joggal számíthatott arra, hogy itthon megbecsülés várja. Valójában a vardői útról hazatérve egyre

² Ephemerides Astronomicae anni . . . ad meridianum Vindobonensem (. . .) á Maximiliano Hell . . . Vindobonae. (Rövidítve: Ephem Astr.)

³ Observationes Astronomicae anni . . . in observatorio Collegii Academici S. J. Tyrnaviae in Hungaria habitae. Typis Collegii Academicis S. J. (Megjelent Weiss Ferenc szerkesztésében, 1—3 évente.)

távolabb került a csillagásztól. Rendje már 1773 elején Budára helyezte, a jezsuita akadémia matematika tanáraként, egyúttal valószínűleg a tervezett csillagvizsgáló előkészítésével is megbízták [7b]. A Jézustársaság 1773. évi feloszlásával az akadémiai obszervatórium tervei is szertefoszlottak. Amikor a nagyszombati egyetemet 1777-ben Budára telepítették át, Sajnovics joggal számíthatott arra, hogy a 60 esztendőes Weiss Ferenc nyugalomba vonul (vagy a régi csillagdában dolgozik tovább), és a várbeli Palotára emelt obszervatórium igazgatójává őt nevezik ki. Ám ismét csak a másodcsillagász („astronomus secundus” = adjunktus) beosztást kapta meg, az igazgatói rangját továbbra is megtartó Weiss mellett [15].

Sajnovics János vágya, hogy „Magyarország csillagásza”, vagyis az egyetemi obszervatórium igazgatója és „Királyi csillagász” legyen, sohasem valósult meg [6a]. Pedig az északi expedíció során olyan széles körű tapasztalatokat gyűjtött, amelyekkel a Habsburg birodalom egyetlen természetkutatója sem rendelkezett (Hell kivételével), sőt egész Európában nem sok ilyen szakember akadt. Emellett oktatói rátermettségéről is bizonyosságot tett, 1778-ban megjelent csillagászati enciklopédiájával („Idea Astronomiae”). Ez az ügyesen összeállított alapfokú csillagászati kézikönyv a kortársak közt semilyen visszhangot sem váltott ki.

Igazat kell adnunk Éder Zoltánnak abban, hogy Sajnovics 1773 utáni visszavonultságát és hallgatását, legalábbis részben a jezsuita rend feloszlása és személyét ért szakmai mellőzésekkel magyarázhatjuk [1a].

Miért éppen Sajnovics?

Keveset foglalkoznak a Sajnovics-biográfiák azzal a kérdéssel, hogy miért éppen tudósunkat jelölték ki Hell Miksa útítársául a vardői expedícióra? Pedig Hellnek nem is egy tehetséges tanítványa volt, közülük néhányan Sajnovicsnál nagyobb gyakorlattal rendelkeztek!

A finnugor nyelvrokonság kutatásának története, és Sajnovics életírói egy évszázada szinte szó szerint ismétlik Munkácsi Bernát sorait [16]. Eszerint Hell Miksa „hallott már valamit” a magyar és lapp nyelvek hasonlóságáról, de ő maga nem ismerve eléggé jól a magyar nyelvet, a magyarul tökéletesen beszélő Sajnovicsot választotta útítársul [4a, 8a, 17]. Ez az indoklás több szempontból is vitatható.

Mindenekelőtt utalnunk kell arra, hogy az expedíció szervezésének időszakából (1767 ősze—1768 tavasza) keltezett Hell-iratokban ez a kutatási terv és indok sehol sem fordul elő [7c]. A jezsuita renden belüli szigorú szabályok is vitathatóvá teszik, hogy egy, akkor még nagyon kétségesnek látszó cél indokolta volna éppen Sajnovics kiküldését. Ám legdöntőbb magának Hellnek Vardő szigetéről P. Höllernek küldött levele, amelyben így írt:

„Csodálatos az Isten rendelkezése, hogy erre az expedícióra társul a nyelvünket ismerő P. Sajnovicsot rendelte” [7d].⁴

Bár Hell kedvelte írsaiban a kissé patetikus fordulatókat, aligha mondta volna isteni csodának a magyarul tudó Sajnovics jelenlétét, ha éppen magyar

⁴ „Mira dei depositio, quod socium linguae nostra gnarum P. Sajnovics meae hujus expeditionis elegierim.” A bécsi udvar gyóntatójához, pater Höllerhez intézet levelet Zsirai M. (17) alatti művében az általános rendfőnöknek szóló levélként ismerteti.

nyelvismerete miatt esett volna rá a választás! Csupán egy helyen, a „Demonstratio” előszavában említi Sajnovics, hogy Hell őt

„...a lapp idioma előreláthatóan végrehajtandó kutatására tervezett munkában, különösen alkalmas társul...” vitte magával [18]. Csakhogy ezek a sorok már az expedíció után, az eredményes nyelvkutatás leírásában láttak napvilágot. Ezért azt a gyanút keltik, hogy Sajnovics utólag szerette volna bemutatni, mennyire előrelátóan járt el Hell az expedíció szervezésénél, ezzel is öregbítve rendtársa hírnevét.

Megítélésem szerint, ha élt is Hellben az az elképzelés, hogy a lapp nyelv tanulmányozását magyarul tudó tanítványára bízta, a hivatalos — és rendi előjárók szemében sokkal elfogadhatóbb — indoklása Sajnovics ismereteinek bővítése volt. Amint az előzőekben is láttuk, már korábban (talán 1765 körül) felmerült az a terv, hogy a budai jezsuita akadémia mellett egy nagy és korszerű csillagvizsgálót szerelnek fel. Ennek vezetőjéül szemelhatték ki Sajnovics Jánost, annál is inkább, mivel ez idő tájt Weiss Ferenc mellett ő volt a legképzettebb magyar csillagász. Hell, aki mindig szívén viselte a magyarországi csillagászat ügyét, kitűnő alkalmat látott az északi expedícióban a leendő csillagda igazgató szakmai gyakorlatának gyarapítására [3, 10]. Elsősorban ezért kerülhetett sor a tervezett (de soha meg nem épített) magyar csillagvizsgáló magyar igazgató-jelöltjének kiküldetésére!

Hell Miksa és a „Demonstratio”

Meglehetősen egyoldalúan állítják be a Sajnovics-életrajzok Hell szerepét a „Demonstratio” keletkezésében. Többnyire megelégszenek azzal a megjegyzéssel, hogy „Hell hallott, olvasott” a magyarok északi rokonairól, és „biztatta, támogatta Sajnovics munkáját”.

Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy Hell Miksa nemcsak felületen értesült ezekről a feltételezésekről, hanem az akkori idők ismereteihez képest meglehetősen tájékozott volt e kérdésben; sőt maga is foglalkozott már korábban történettudománnyal [19]. Bécsi tanulmányai idején, 1740—1745, és 1748—1750 közt, kapcsolatba került Erasmus Fröhlich történésszel, akinek ajánlására segédcsillagászként dolgozott a Keleti Nyelvek Intézetének igazgatója, Joseph Franz (1704—1776) mellett [20]. Említést érdemel, hogy Pray Györgyöt — Hell későbbi barátját — ugyancsak Fröhlich ösztönözte történeti kutatásokra.

Hell érdeklődését alighanem Anonymus „Gesta Hungarorum”-a keltette fel a magyar „őstörténet” iránt. Valószínűleg éppen Franz és Fröhlich biztathatták Hellt a magyar történelem tanulmányozására, és a nyomtatásban éppen akkor közzé tett „Gesta” vizsgálatára [21]. Tény, hogy a csillagász Hell egyik legnépszerűbb, több kiadást megért műve egy történelmi-kronológiai kézikönyv volt, amely „Adjumentum memoriae manuale chronologico-genealogico—historicum” címen 1750-ben jelent meg. A jól szerkesztett munka legnagyobb érdekessége, hogy a magyar történelmet összefoglaló fejezetben (Cap. XXVIII) Hell először próbál időrendi felsorolást adni, Anonymus alapján, a magyar fejedelmekről.

Nyilván ezek a tanulmányai készítették arra, hogy behatóan foglalkozzon a magyar nép eredetével és rokonságával. Éppen Sajnovics jóvoltából tudjuk, hogy többek közt tanulmányozta Johannes Scheffer 1763-ban megjelent „Laponiá”-ját, valamint Anton Friedrich Büsching 1654—1692 közt kiadott

geográfiájának ide vonatkozó részeit [18a]. A magyarság és a rokon népek „őshazájá”-ról alkotott elképzeléseinek megerősítését is várta a lappföldi úttól, ezért is ösztöklélte a minduntalan elcsüggedő Sajnovicsot a lapp nyelv tanulmányozására.

Hell Miksa történelmi munkái — az említett kronológiát leszámítva — csak vázlatokban, töredékekben maradtak ránk a bécsi Egyetemi Csillagvizsgáló levéltárában őrzött, négy nagy mappát kitöltő Hell-hagyatékban. Ezt a tekintélyes kézirat köteget először Reguly Antal és Wenzel Gusztáv tanulmányozta át, 1851-ben [19, 22]. Kutatásaik alapján Wenzel ekként fogalmazta meg Hell érdemeit:

„Hell Miksa (. . .) minket magyarokat közelebről érdeklő tudományos ügyekezetei’ (. . .) a’ magyar tudósok különös részvétét jelenleg is még magára vonja. Értem 1.) a magyar-finn kérdést, mellyet nagy részben ő indított meg; és 2.) a’ magyar történetírás ősi atyjának, az u. n. Anonymus Belae Regis notariusnak történelmi kútfőink közé fölvételét” [22a].

Ezt a megítélést, Hellnek azóta ismertté vált levelezése alapján teljes egészében aláírhatjuk! Néhány éve a bécsi Egyetemi Csillagvizsgáló rendelkezésemre bocsátotta Hell több iratának másolatát, ezek eléggé részletes képet adnak a lapp nyelv kutatás jelentőségéről, az őstörténeti elképzelésen belül. De némi felvilágosítást ad Hell szerepéről a „Demonstratio” keletkezésében is.⁵

„Amíg Wardoehusban Sajnovics atya a lappok és magyarok nyelvének hasonlóságának vizsgálatát elképzeléseim és az általam adott rendszer és kritérium szerint végezte, és miután P. Sajnovics ezzel éppen nem nagyon buzgón foglalkozott, amennyire elfoglaltságom engedte, ösztöklélni kezdtem és figyelmét is felkeltettem. Szerencsénkre ui. az történt, hogy egy finn teherhordó érkezett Wardoehusba, aki a lappok két nyelvjárását is ismerte, éppen a számunkra legszükségesebb pillanatban, midőn a lapp szótárunkból a nyelvjárások különbözőségét próbáltuk megismerni.”

Hell másutt is azt írja a magyar–lapp nyelvkutatásról:

„Én, akinek kezdettől fogva ez a sejtelmem volt a lappokról, adtam neki (t. i. Sajnovicsnak) néhány szabályt és kritériumot” [7e].

Maga Sajnovics igen tárgyilagosan megírja, hogy Hell gondolata volt összehasonlítani „. . . az igék és főnevek képzését, és az affixumok és suffixumok alkalmazását . . .” Másrészt, amikor hegyi lappok jöttek Vardöbe, és ott Sajnovics tolmács útján beszélhetett velük:

„Páter Hell személyesen is jelen volt és felírta a megkérdezendő tárgyak csoportját, olyan tárgyakat, amelyek minden népnél közősek, mint pl. a testrészekét, emberi cselekedeteket, időjárás jelenségeket stb.” [18c].

Túlzás nélkül megállapíthatjuk tehát, hogy mind a magyar–lapp nyelvkutatás, mind az összehasonlító nyelvvizsgálat módszerének alap gondolata Hell Miksától ered. Ezért az lenne méltányos, ha a jövőben Sajnovicssal együtt említenénk.

Mindez azonban nem jelenti Sajnovics János munkájának és érdemeinek lekicsinylését. Elsősorban azért nem, mert Sajnovics munkája nélkül a Demonstratio sohasem készült volna el. Hell Miksa, sokfelé ágazó érdeklődése,

⁵ Az Universitätssternwarte, Wien „Hell-dossziéjában” őrzött 30. sz. kéziratból. Kassai Lajos fordításában. A kézirat teljes szövegét — amelyet némi rövidítéssel már Reguly Antal is bemutatott — a közeljövőben szándékozom közzé tenni.

és némileg hevesen fellángoló, de gyorsan hamvadó lelkesedésével (erre más munkái utalnak) aligha végezte volna el azt az aprólékos, türelmet igénylő munkát, amelyet Sajnovics.

De ennél tovább menve, a „Demonstratio” arról is meggyőz, hogy Sajnovics a munka kidolgozása közben jóval tovább lépett a Hell által adott „módszereken és kritériumokon”. Egyrészt tovább fejlesztette az összehasonlítás módszerét (és kritikáját), másrészt felismerte a Hell-féle alap gondolatok néhány buktatóját is. (Pl. azt a tényt, hogy egyes, a mindennapi életben használatos kifejezések nem tartoznak feltétlenül az ősi alapszókincshez.) Végül éppen Hell elképzeléseinek ismeretében azt is észre kell vennünk, hogy Sajnovics józanul és realisan némileg mérsékelte tanítómesterének túlzottan csapongó képzeletét.

Egészében tehát a „Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse” Hell Miksa elképzelésén alapul, de kidolgozásában már önálló, Sajnovics szorgalmát bizonyító munka. Ezt elvitatni Sajnovicstól nem lehet, és nem is szabad.

Egyébiránt a kortársak nagyon is tisztában voltak, hogy bizonyos mértékig közös eredményről van szó. Hiszen Orczy Lőrinc hírhedt goromba költeményének címe is „Tsillag néző Sajnovits’ és Hell hibái tzáfoltatnak” [23]. Sajnovics János ütleveleit a budai jezsuiták másolatokban terjesztették, így azok eléggé széles körben ismertté válhattak, még a Demonstratio megjelenése előtt. Ezekből pedig Hell szerepe is megismerhető. De Sajnovics munkájának értékét és jelentőségét ez az árnyaltabb felfogás sem kisebbíti.

IFJ. BARTHA LAJOS

Forrásmunkák

- [1] ÉDER Z., Újabb szempontok a „Demonstratio” hazai fogadtatásához. Beitrage zum IV. Internat. Finnougristenkongress II. Inst. Univ. Orientale Neapoli 1975. 3—21
- [2] LAKÓ GY., Tévedések Sajnovics Jánosra és Demonstrációjára vonatkozó irodalomban. Zalai Tükör 1975/2: 33—41
- [3] BARTHA L., ifj., Hell Miksa az ember és a tudós. Előadás az Egri Csillagásztorony felavatásának 200. éves évfordulóján. (S. a.) Eger 1978.
- [4] LAKÓ GY., Sajnovics János. Budapest 1976. — (4a) Uo. 23.
- [5] CSUPOR Z. M., Sajnovics János életrajzához. Nyr. 54: 517—522
- [6] Holovics F., Sajnovics János a Demonstratio-ról. MNy. 68: 493—501. — (6a) Uo. 496
- [7] PINZGER F., Hell Miksa emlékezete I—II. Budapest 1920, 1927. — (7a) Uo. II. köt. Hell levelei Vardöböl. — (7b) A tervezett obszervatóriumról uo. II. 104—106. — (7c) Uo. I. 67—74. — (7d) levél Höllerhez, uo. II, 93. — (7e) levél Pilgramhoz, uo. II, 68
- [8] KISBÁN E., Tordasi és kálózi Sajnovics János. Debrecen—Budapest 1942. — (8a) Uo. 16
- [9] ERDŐDI J., Sajnovics János az ember és a tudós. Nyr. 94: 133—149
- [10] BARTHA L., ifj., Sajnovics János, a csillagász. Föld és Ég 18: 134—137
- [11] LITTHROW, C. L. v., P. Hell's Reise nach Wardoe . . . II. rész, Sajnovics naplójának rövidített német fordítása. Wien 1835
- [12] HERMAN O., Az északi madárhegyek tájairól. Sajnovics naplójának töredékes fordítása és levelei. (Sök fordítási hibával.) Budapest 1893. 490—550
- [13] HELL, M., Observatio transitus Veneris. . . „Ad Astronomos”. Ephem. Astr. 1771. Appendix. Viennae 1770
- [14] HELL, M., De parallaxis Solis . . . Viennae 1772
- [15] WEISS, F. X., Observationes astronomicae in novo observatorio Univ. Reg. Budensis. Ephem. Astr. 1781. p. 28. Vindobonae 1780

- [16] MUNKÁCSI B., Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. Nyr. II: 342—350
- [17] ZSIRAI M., A modern nyelvtudomány magyar úttörői I. Sajnovics és Gyarmati. Budapest 1952
- [18] SAJNOVICS, J., Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Tyrnaviae 1770. (Bevezetés.) — (18a) Uo. p. X. — (18b) Uo. XII. — (18c) Uo. 24 (III. fejezet)
- [19] BARTHA L., ifj., Az „Anonymus-kérdés”-hez. Élet és Tudomány 31 28: 1298, 1328
- [20] KÖLESY V. K.—MELZER J., Nemzeti Plutarkus. . . III, 124—132. Pest 1816 (Hell M.)
- [21] CSAPODY Cs., Az Anonymus-kérdés története. Budapest 1978. 17—19
- [22] REGULY A.—WENZEL G.: Tudósítás Hell Miksa kézírata azon részéről . . . Új Magyar Múzeum II [1851/52], 37—42, 47—56. — (22a) Uo. 47
- [23] ORCZY L. és BARCSY A., Két Nagyszágos Elmének költeményes szüleményei. Közre botsátotta Révai M. Pozsony 1789. 230—234

Johann Sajnovics, Maximilian Hell und die »ungarische Vorgeschichte«

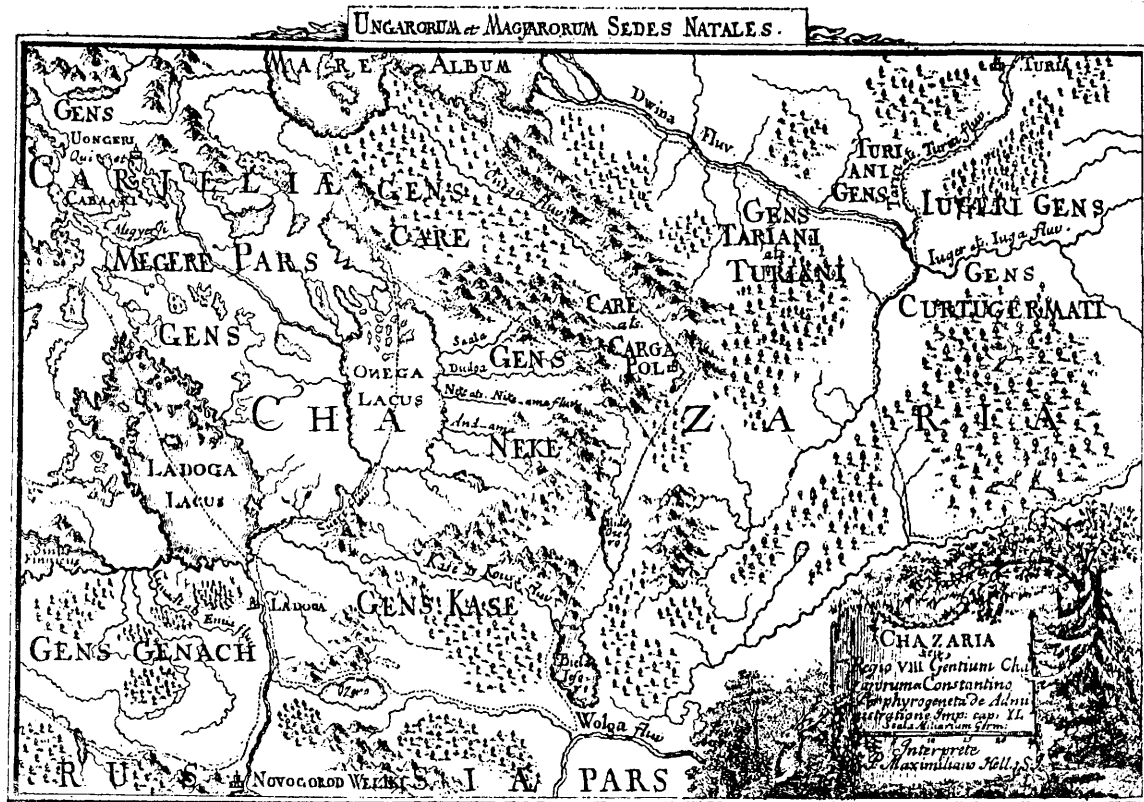
von LAJOS BARTHA JUN.

Johann Sajnovics, Mathematiker und Astronom (geb. im Tordas, Komitat Fejér am 12. Mai 1733. — gest. am 4. März 1785.) ist den Forschern der finnougri-schen Sprachwissenschaft sowohl dem Namen, als seiner Tätigkeit nach bekannt. Die Bewertung seiner Tätigkeit wirft aber mehrere Probleme auf.

Er arbeitete vom 1762 an im Observatorium Wien bei dem bekannten ungarischen Astronomen der Epoche, Rudolf Maximilian Hell (1720—1792). 1764. wurde er zum Adjunkt der Universitätssternwarte Nagyszombat (Tyrnau, heute Trnava, ČSSR) ernannt, wo er bei Franz Xaver Weiss (1717—1785) arbeitete. Der wohlbegabte Naturforscher nahm zwischen 1768—1770 an der durch Max Hell geleiteten Nord-Norwegen Expedition (Insel Vardø) teil. Dort begann er seine vergleichenden Forschungen hinsichtlich der Verwandtschaft der ungarischen und lappischen Sprache. Er hielt einen Vortrag seine Forschungen im Jahre 1770 in Kopenhagen, dann in seinem bahnbrechenden Buch »Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse«, welches später auch in Nagyszombat erschien.

Die bisherigen Biographien haben die wichtige Rolle von Sajnovics an den naturwissenschaftlichen Resultaten der Expedition nicht betont, obwohl man feststellen muss dass Pater Hell die vielfachen astronomischen, geographischen und geophysikalischen Beobachtungen ohne die Mitarbeit von Sajnovics nicht ausführen könnte. Gleichzeitig kam Hell eine wichtige Rolle in der Herstellung des Buches »Demonstratio« zu. Max Hell studierte in seinen jungen Jahren die »ungarische Vorgeschichte« auf Grund der damaligen Quellen. Als erster versuchte er die Urheimat der finnougri-schen Völker geographisch zu lokalisieren. Ein Beitrag zu dieser Arbeit war ein Vergleich der ungarischen und lappischen Sprache und das Studium der lappischen Volkskunde, ausgeführt von Sajnovics. Die Grundprinzipien der vergleichenden Sprachwissenschaft hat Hell Sajnovics beigebracht und dieser begann mit der Untersuchung des Grundwortschatzes der lappischen Sprache. Die Arbeit wurde — über die anfängliche Konzeption hinausgehend — in Einzelheiten von Sajnovics allein ausgeführt, so dass Buch »Demonstratio« zwar nach der Konzeption von Hell zustande gebracht, werde, ist die eigentliche wissenschaftliche Leistung das Verdienst von aber zu Sajnovics.

In sein Land zurückkehrend konnte Sajnovics mit Recht erwarten, dass er in Ungarn eine Stelle erhalten wird, die seiner alleinstehenden astronomischen Praxis entspricht. Er hat aber das nie erreicht (vielleicht aus personellen Gründen), er konnte den Titel eines »Königlichen Astronomen« und Direktors nicht erhalten, was ihn sehr beleidigte. Nach der Auflösung der Jesuitenordens (1773) hatte er auch seine moralische und materielle Stütze verloren. Dadurch kann man erklären, dass er sich in den letzten Jahren seines Lebens von jeder öffentlichen Tätigkeit zurückgezogen hatte.



G. Baderstriffer. Sc. Via.

Hell Miksa és Sajnovics János elképzelése a magyarok és rokon népeik „öshazájá”-nak elhelyezkedéséről (a Ladoga-tó és az Északi-Dvina–Vicsegda folyók közt). Hell rajza alapján részbe metszette Gabriel Ruderstrosser (Bécs, 1771). Felirata: Chazaria || seu ¶ Regio VIII Gentium Chasarorum a Constantino Porphyrogeneta de Admi- || nistracione Imp; cap. XI. — Interprete || P. Maximiliano Hell, S. J. A térképről csak a metszet próba levonatai készültek el, nyilvánosságra bocsátott műben sohasem jelent meg. (A bécsi Egyetemi Csillagvizsgáló szívességből)